

‘EEN UNIE, NIET EEN PARTIJ’

Over de partijcultuur van de Christelijk-Historische Unie

G. Voerman

Inleiding

De twintigste eeuw was het tijdperk van de massapartij. De Antirevolutionaire Partij (ARP), de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) en haar opvolger de Katholieke Volkspartij (KVP), de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP), die later werd afgelost door de Partij van de Arbeid (PvdA) – zij integreerden grote delen van de bevolking in het politieke bestel en bepaalden in hoge mate de politiek in hun tijd. De massapartij heeft zodoende ook in belangrijke mate bijgedragen aan het beeld dat wij tegenwoordig van politieke partijen hebben (en waardoor onze beoordeling van het functioneren van de hedendaagse partijen nog altijd wordt beïnvloed): actieve organisaties met een uitgesproken ideologie, veel leden en een vaste, stabiele electorale basis. Dit dominante beeld van de massapartij ontnemt ons echter het zicht op het bestaan van andere partijen in de afgelopen eeuw die niet primair op massamobilisatie gericht waren: de zogeheten ‘kaderpartijen’ – zoals de liberale partijorganisaties (achtereenvolgens de Liberale Unie, de Liberale Staatspartij de Vrijheidsbond, de Partij voor de Vrijheid en de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie), en de in 1908 opgerichte Christelijk-Historische Unie (CHU).¹ Anders dan de massapartijen, die mede dankzij het proces van verzuiling floreerden, poogden zij lange tijd de traditie van het negentiende-eeuwse notabelenbestuur voort te zetten. Zij hadden weinig op met de vorming van eigen organisatorisch-ideologische bolwerken waarin de sociaal-democraten, antirevolutionairen en katholieken zich hadden verschanst; het ging ‘niet [om] de handhaving en glorie van de eigen zuil, maar de eenheid der natie’ – zo stelde een CHU-er, maar een liberaal zou het ook gezegd kunnen hebben.²

In deze bijdrage wordt stilgestaan bij de CHU, een partij die door historici vrijwel altijd over het hoofd is gezien.³ Achtereenvolgens zullen haar sterk van de massapartijen afwijkende opvattingen over organisatie, politiek en bestuur aan de orde komen. Op deze wijze wordt een

indruk gegeven van de partijcultuur van de Unie, de mentaliteit van haar leden en de partij die zij nolens volens was.⁴ Eerst zal echter kort een historisch-politieke kenschets van de Unie worden gegeven.

1. Historisch-politieke plaatsbepaling van de CHU

De wortels van de CHU liggen in het verzet van A.F. de Savornin Lohman tegen de partijdwang en 'het onbeperkt gezag van de alleen-heersende leider' van de ARP, A. Kuyper. Dit leidde uiteindelijk tot een scheiding der geesten in 1894 en de totstandkoming van de Vrij-Antirevolutionaire Partij in 1898. Deze 'droeg veel meer het karakter van een *vrije samenwerking* dan van een wél belijnde politieke organisatie', in de woorden van Uniesecretaris H.K.J. Beernink in 1953.⁵ De Vrij-Antirevolutionaire Partij smolt in 1903 met de in 1897 opgerichte Christelijk-Historische Kiezersbond samen tot Christelijk-Historische Partij (CHP). In 1908 fuseerde de CHP met de in 1898 in Friesland ontstane Bond van Kiesverenigingen op Christelijk-Historische Grondslag tot CHU – waarbij nadrukkelijk het woord 'partij' werd gemeden. Gezien haar drieledige oorsprong was de Unie bepaald geen homogeen verband, en dat wenste zij ook niet te zijn: bij haar totstandkoming was uitdrukkelijk vastgelegd dat de discussie onderling vrij zou zijn. De verschillende richtingen met hun eigen atmosfeer en instelling konden nog lang worden teruggevonden, zo ervoer R.J.H. Kruisinga, in de jaren zeventig voorzitter van de Tweede-Kamerfractie van de CHU. 'Als ik spreekbeurten hield voor de CHU in 's Gravenzande, Garderen of Sneek kon ik aan de sfeer merken waar ik was'.⁶

Hoewel de CHU weinig van de door Kuyper geformuleerde leer van de antithese moest hebben, erkende zij wel dat haar plaats ter rechterzijde was gelegen van de lijn die in de Nederlandse politiek de godsdiensten en vrijzinnigen scheidde. Deze erkenning vormde de grondslag van de regeringssamenwerking met de ARP en de RKSP in het interbellum. De verhouding met deze coalitiepartners was niet vanzelfsprekend. De Unie, die bij haar totstandkoming een antiroomse trek had gekregen, moest behoorlijke moeite doen om haar antipapistische gezindheid achter zich te laten. Dit werd niet eenvoudiger toen in de jaren twintig met de fanatiek antiroomse Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij zich een electorale concurrent aandiende. Aan de andere zijde moest de Unie zich soms een opdringerige ARP van het lijf houden. Vooral vlak na de Tweede Wereldoorlog stuurden antirevolutionairen aan op heling van de breuk van 1894. De CHU hield de boot steeds af, totdat in de jaren zestig de positie van de christelijke partijen door allerlei ontwikkelingen structureel werd ondermijnd. Met de ARP en de KVP ging de Unie uiteindelijk in 1980 op in het CDA.

2. De CHU als politieke partij

De verschillen die er bestonden tussen de CHU en de antirevolutionairen en katholieken waren niet alleen van politieke of ideologische aard, maar hadden zeker ook betrekking op de wijze van politiek bedrijven en de taak en inrichting van de politieke partij. Anders dan de hecht georganiseerde, uit emancipatiebewegingen voortgekomen massapartijen ARP en RKSP/KVP was de CHU lange tijd formeel niet meer dan een landelijke federatie van kiesverenigingen met relatief weinig leden. In de periode na de Tweede Wereldoorlog bedroeg haar organisatiegraad – het percentage kiezers dat lid was van de partij – gemiddeld 0,6 procent, tegen 1,42 voor de ARP en 3,83 voor de KVP.⁷ Tot de overwegend nederlands-hervormde aanhang behoorden naast aristocratische ‘mannen met dubbele namen’ – zoals Kuyper ze destijds smalend noemde – en andere notabelen ook zelfstandigen (middenstanders, grote en kleine boeren), onderwijzers en gemeenteambtenaren.

De christelijk-historischen koesterden de Unie als een politieke ‘club’. In tegenstelling tot de antirevolutionairen of sociaal-democraten stonden zij zelfs huiverig tegenover de politieke partij als organisatie. ‘Wij geven dan ook aan de “Unie-vorm” verre de voorkeur boven de “partijvorm”’, aldus bijvoorbeeld het Tweede-Kamerlid H. Kikkert in 1958.⁸ ‘Men zei: “De CHU is een Unie, niet een partij”’, zo herinnerde oudpartijsecretaris J.W. van Gelder zich bij de opheffing in 1980.⁹ Uitspraken met een dergelijke strekking van leden van de CHU zijn legio.

De afkeer die Savornin Lohman voelde van de strak opgezette, gecentraliseerde en door Kuyper gedomineerde ARP, leefde binnen de CHU lang voort. Decennia na de afsplitsing van de vrije antirevolutionairen aan het einde van de negentiende eeuw werd de gehechtheid aan het begrip ‘Unie’ en wat daaraan vast zat, treffend verwoord door de kerkelijk hoogleraar Th.L. Haitjema, die voor en na de Tweede Wereldoorlog geruime tijd deel uitmaakte van het hoofdbestuur van de CHU. ‘Het zelfstandig naamwoord “Unie”, dat in 1908 voor het eerst opduikt in de geschiedenis der Christelijk-Historische politiek, is voor mijn besef zoveel als de doopnaam, die wij als Christelijk-Historischen er toen bij kregen en die bij onze veel oudere familienaam uitnemend past. Het behoort tot onze politieke adeldom, dat wij, Christelijk-Historischen, “Unionisten” willen zijn, die altoos zoeken naar wat verenigt, en niet naar wat verdeelt.’¹⁰

Hierbij past dat de CHU zichzelf niet als een confessionele partij beschouwde, maar als een beginselpartij die een roeping voelde ten aanzien van het gehele volk. Vereenzelviging met dogma’s en opvattingen van bepaalde kerkgenootschappen wees zij af; de geloofsopvatting van haar leden was een individuele zaak. ‘Ik houd deze C.H.-ongedis-

ciplineerdheid voor een weerspiegeling van de evangelische vrijheid voor de christenmens, die met een eigen verantwoordelijkheid voor God staat', zo meende de hoogleraar theologie G.C. van Niftrik.¹¹ De CHU ontbeerde dan ook een helder omlinjende ideologie: 'het is niet gemakkelijk te zeggen, wat precies Chr.-Historisch is; het is meer een zaak, die de Christelijk-Historischen, althans in overgrote meerderheid, intuïtief aanvoelen'.¹² De Unie wilde geen gesloten gemeenschap zijn, maar een open verband waarin ruimte was voor verschillende opvattingen. Dat leidde wel eens tot een gebrek aan regie en slagvaardigheid; niet voor niets is de Unie wel eens een koppel patrijzen genoemd, die als er een schot werd gelost allemaal opvlogen, maar dan wel stuk voor stuk een andere kant op.¹³

Gezien deze mentaliteit en gesteldheid was het niet verwonderlijk dat pogingen om de organisatie van de CHU te moderniseren weerstand opriepen. In 1958 werd Beernink na twaalf jaar secretaris te zijn geweest, tot partijvoorzitter gekozen. Bij die gelegenheid hield hij haast verontschuldigend een pleidooi voor organisatorische verbeteringen. De Unie moest meer leden trekken, haar financiële armslag vergroten door hogere contributie-inkomsten, en de aangesloten kiesverenigingen tot grotere activiteit aanzetten. Kennelijk was hij bevreesd dat deze op zichzelf tamelijk bescheiden voorstellen voor velen zouden indruisen tegen het 'Unie'-karakter. Op betekenisvolle wijze dekte de nieuwe voorzitter zich bij voorbaat al in: 'Nu zult u mij misschien tegenwerpen, dat ik de betekenis van een goede partij-organisatie overschat en dat het voor een politieke groepering van veel meer betekenis is, dat zij een constructieve, op haar beginselen steunende politiek voert dan dat zij een goed partij-apparaat heeft. Ik ben dat met u eens. Ik zie een politieke partij zeker niet als de behoedster en verdedigster van bepaalde politieke verworvenheden en machtsposities. Ik zie de politieke partij ook niet als *doel* van de politieke activiteit. Vooral bij onze Christelijk-Historische Unie heeft tijdens de halve eeuw van haar bestaan altijd voorop gestaan, dat de partij slechts *middel* van de politieke activiteit mag zijn'. Desalniettemin kon de Unie in deze tijd een naar behoren functionerend partijapparaat onmogelijk missen, aldus Beernink. 'Ook zij, die een politieke partij als een kwaad zien, omdat daarin vaak een profetisch getuigenis ontbreekt, zullen dit moeten toegeven.' Wanneer de Unie niet achter wilde blijven bij de andere partijen, dan zou zij aan haar organisatie veel meer aandacht moeten schenken, 'en dan niet om de partij macht en kracht te geven, maar om door middel van de partij te geraken tot het doel, dat ons voor ogen staat'.¹⁴

Nadat in 1955 het wetenschappelijk bureau – de Jhr. Mr. Savornin Lohmanstichting – was opgericht, kwam er mede door toedoen van Beernink in de jaren zestig een voorzichtige modernisering op gang. Er

werden partijcommissies gevormd die beleidsvoorstellen moesten voorbereiden; een nieuw ingestelde scholingscommissie zette kadercursussen op; en er werd ten behoeve van de landelijke verkiezingscampagne voor het eerst een reclamebureau ingehuurd. Het besef was doorgedrongen, aldus Van Gelder – die Beernink als secretaris was opgevolgd – dat de CHU ‘toch meer een partijkarakter zou moeten aannemen. Het heeft wel lang geduurd voordat men zich dat goed realiseerde. Maar tenslotte werd het wat ik zou willen noemen een partij van een Unie-type’.¹⁵ Die hybride kwalificatie diende wellicht ter verhulling van een halfslachtige aanpak, want in 1968 meende B. Woelderink, één van de chroniqueurs van de CHU bij haar zestigjarig bestaan, dat het landelijk apparaat nog altijd weinig voorstelde. De Unie ‘was bepaald geen goed gecentraliseerde en geoutilleerde organisatie... Tot op de dag van vandaag is de CHU zo sterk of zo zwak als haar kiesverenigingen sterk of zwak zijn’.¹⁶

Deze opvattingen over wat de Unie organisatorisch zou moeten zijn, gingen samen met een specifieke cultuur binnen de partij – of waren daarvan wellicht de uitdrukking. Binnen de partij was geen plaats voor een dominante leider, principiële muggenzifterij of hoogoplopende politieke hartstochten. ‘Typisch Christelijk Historisch is iemand die uitgaande van de betekenis van christelijke beginselen voor de staatskunde, zonder te doen aan scherpelijperij of dikdoenerij, de vraagstukken waarover hij te oordelen heeft, benadert’, zo omschreef Beernink ooit de CHU-er.¹⁷ Unievoorzitter O.W.A. Baron van Verschuer typeerde zijn partij bij de opheffing in 1980 als een ‘vriendenkring van redelijke relativerende mede-lotgenoten’.¹⁸ Relatieve buitenstaanders als de predikant G. Fafié karakteriseerden de sfeer als ‘tamelijk los, gemoedelijk zelfs en familiair’.¹⁹ Volgens de katholieke journalist H. Faas was de Unie een ‘fatsoenlijke club..., geen schreeuwende aanplakbiljetten, geen gezwaai van vuisten’.²⁰ De CHU wist kennelijk leden met een bepaalde levenshouding te trekken die zich goed in deze cultuur konden vinden. De Unie bestond vooral uit ‘rustige, degelijke, bezadigde mensen’, aldus W.F. Lichtenauer, jarenlang lid van de Raad van State. ‘Zij vormden eigenlijk meer een geestesgesteldheid dan een bepaalde politieke stroming’.²¹ Faas formuleerde het zo: ‘De CHU is meer een levenshouding dan een politieke keuze’.²²

Deze instelling wordt weerspiegeld in de wijze waarop prominente partijleden de politiek vaak publiekelijk relativeerden en benadrukten dat zij een functie daarin niet hadden gezocht. ‘Wanneer ik mij dus achteraf afvraag, waarom ik in de politiek ben gegaan, antwoord ik: zeer zeker *niet* omdat ik politieke *ambities* had, want ik was tevreden. Ik hunkerde niet naar een Kamerlidmaatschap, en aan een ministerschap heb ik helemaal niet gedacht!... Dat ik in de politiek terecht kwam, is voor een

groot deel aan *de loop van mijn leven* te danken, méér dan aan een persoonlijke *keuze*, laat staan enige politieke *ambitie*', aldus H.W. Tilanus, van 1939 tot 1963 fractievoorzitter in de Tweede Kamer.²³ D.J. de Geer, premier in de jaren 1926-1929 en 1939-1940, belandde zelfs tegen zijn zin in de politiek, alhoewel hij wel zeer geïnteresseerd was. Zonder het te weten was hij in 1901 kandidaat gesteld voor de gemeenteraad van Rotterdam, en vervolgens in één van de districten in die stad gekozen. 'Hoewel van jongs af de politiek intens en temperamentvol volgend, was het nooit mijn bedoeling daarin later een actieve rol te gaan spelen'.²⁴ Ook B.J. Udink, van 1967 tot 1973 minister en in 1971 lijsttrekker voor de CHU bij de Tweede-Kamerverkiezingen, belandde min of meer bij toeval in de politiek. Hij stemde al wel op de Unie, 'een protestants-christelijke partij, verdraagzaam, de weg van het redelijke midden volgende', toen de hierboven genoemde Lichtenauer hem ertoe wist te bewegen lid te worden, 'waarschijnlijk in het kader van een nieuwe ledenwerfactie (misschien heeft hij er wel een zilveren theelepeltje voor gekregen)'. Het ministerschap in 1967 overviel Udink eigenlijk, of, zoals hij het zelf uitdrukte: 'de politiek had toegeslagen'.²⁵

3. De CHU en de politiek

De opvatting die de CHU van politiek had, correspondeerde met haar gedachten over de politieke partij. Zo terughoudend de Unie was ten aanzien van organisatie, zo gereserveerd toonde zij zich over de politieke macht die erdoor kon worden bereikt. 'De CHU kijkt al vies, alleen al bij het horen van het woord "macht"', zo schreef Faas niet ten onrechte.²⁶ Aan het einde van de jaren vijftig stelde de christelijk-historische senator R. Pollema: 'Wij zijn geen partij, die er bij voorkeur naar streeft zo veel mogelijk eigen mensen naar voren te schuiven, noch in de verkiezingen, noch in het kabinet. Altijd verwachten wij het van de doorwerking van het beginsel. Wij maken ons er niet zo heel druk om, of wij 1, 2, 3, of 4 ministers zouden krijgen en wij wegen ook de departementen niet.'²⁷ Geheel in lijn met Pollema en Beernink destijds beschouwde Verschuier in 1980 de Unie 'niet in de eerste plaats [als] een politieke partij waarvoor als eerste belangrijke principe geldt dat we door middel van deze partij macht en invloed wilden uitoefenen'.²⁸ Politieke machtsvorming stond niet voorop, maar de 'macht van het beginsel': het ging niet om de 'majoriteit' (de meerderheid der kiezers), maar om de 'autoriteit' (het gezag van het woord Gods). In de tijd van Beernink had het katholieke dagblad *de Volkskrant* zich al verwonderd over deze bescheiden opstelling van de CHU. 'Die partij kan zich de weelde veroorloven tot de kiezers beschaafd en niet-opdringerig te zeggen: ik beloof u niets, ik eis niets van u, ik ben niet begerig naar macht, ik ver-

guis andere (goede) richtingen in de politiek niet en ik waag mij niet aan avonturen. Het is de C.H.U. niet te doen om een meerderheid te vormen, maar wel om in het gehele staatsbestuur de heiligheid en de wijsheid van het Evangelie als leidraad te nemen.²⁹

Dat politieke machtsuitoefening niet het primaire doel van de CHU was, kwam sterk tot uitdrukking in haar staatkundige opstelling. De Unie gaf aan de verhouding tussen regering en parlement in het voetspoor van de staatsopvattingen van De Savornin Lohman een streng dualistische invulling. 'De Unie regeert niet mee', zo typeerde Kikkert het in 1958.³⁰ De CHU stelde zich in het parlement onafhankelijk op tegenover het kabinet en was afkerig van bindende afspraken. Tweede-Kamerfractievoorzitter Tilanus meende zelfs dat in de kabinetsformatie niet de partijen, maar de aangezochte ministers op voorstel van de formateur een program dienden op te stellen. 'Hoe dichter bij de Kroon, hoe minder partijman', zo was het christelijk-historisch adagium; ministers waren 'geen zetbazen van de Tweede-Kamerfracties'.³¹ In het algemeen was er geen onderling overleg tussen christelijk-historische bewindslieden en kamerleden. Ten tijde van het fractievoorzitterschap van Tilanus bestond het contact 'uit het vriendelijk elkaar toeknikken in de Kamer of in de wandelgangen', zo herinnerde de vroegere minister van Justitie Y. Scholten zich.³² Tilanus vond het onbestaanbaar dat bewindslieden bij een fractievergadering zouden aanschuiven; 'het idee dat De Geer of De Visser bij ons in de fractie zouden zijn verschenen!'³³ De partij had geen invloed op de kabinetsformatie of op de opstelling van bewindslieden of Kamerleden; eerder hadden de politieke ambtsdragers een overwicht over de partij.

Evenals in de partij werd ook in de fractie het recht van meningsverschil erkend. M.R.H. Calmeyer, die na het midden van de jaren vijftig deel uitmaakte van de Tweede-Kamerfractie, meende dat de leiding van Tilanus nogal afweek van die van andere fractievoorzitters. 'Hij liet n.l. de leden van zijn team grote vrijheid en oefende zelfs nooit drang uit om tot éénstemmigheid te komen. Het was hem genoeg, dat er een geestelijke eenheid bestond en verder was ieder lid verantwoordelijk voor God en zijn geweten.'³⁴ Fractiediscipline was uit den boze, hetgeen er nogal eens toe leidde dat de tamelijk onafhankelijk opererende Unieparlementariërs verdeeld stemde. Tilanus had daar weinig moeite mee: 'Mijn vogels vliegen wel eens verschillende kanten op, maar zij keren altijd weer op de stok terug.'³⁵

Geruime tijd vergaderde de fractie in de Tweede Kamer zelfs niet of nauwelijks. Als men bijeenkwam, dan deelden de leden slechts globaal mee wat zij van plan waren in de Kamer te zeggen – hetgeen de totstandkoming van een heldere, consistente politieke lijn niet ten goede kwam. Wel stelde de CHU met nadruk dat zij in het parlement het hele

volk wenste te representeren en niet de belangen van bepaalde groepen wilde behartigen. Haar Kamerleden waren ‘geen groepsafgevaardigden, maar vertegenwoordigers van het volk in zijn geheel’, aldus Pollema.³⁶ Vereenzelvigde de CHU zich bepaald niet met de uitvoerende macht – zelfs niet wanneer christelijk-historische bewindslieden er deel van uitmaakten – de christelijk-historische Kamerleden stelden zich in de regel in het parlement wel gouvernementeel op. Het landsbelang vereiste dat men het kabinet het besturen niet diende te beletten en het positieve in het regeringsbeleid diende te erkennen en te steunen – ook wanneer de Unie in de oppositie zat.

4. De CHU en het bestuur

Ten opzichte van de andere politieke partijen zette de CHU zich in politiek-bestuurlijk opzicht door haar afkeer van organisatie en haar strikt dualistische opstelling op een achterstand. Overtuigd zijn van het eigen gelijk, arrogantie, doordrijverij, geheime deals, een sterke partij – de mentale instelling en het bijbehorende instrumentarium van de *Real-politiker* waren vele CHU-ers vreemd. Desalniettemin speelde de Unie in de Nederlandse politiek en in het bestuur een niet onaanzienlijke rol – of misschien juist wel door de afwezigheid van dergelijke karaktertrekken en praktijken. De relativiserende inslag, de gouvernementele instelling, de overtuiging dat het gehele volk (en niet slechts bevolkingsgroepen) moest worden vertegenwoordigd, de geneigdheid conflicten niet toe te spitsen – dit alles maakte Unieleden bij uitstek geschikt voor functies in het openbaar bestuur. Het verklaart waarschijnlijk de ‘overbedeling’ van de CHU bij de bezetting van burgemeestersposten (zie tabel 1).

Tabel 1. Aandeel CHU-burgemeesters, afgezet tegen electoraal aandeel bij Tweede-Kamerverkiezingen (in %), 1930-1970

	Tweede-Kamerverkiezingen	burgemeesters
1929	10,5	
1930		13,4
1948	9,2	
1950		17,7
1970		16,9
1971	6,3	

Gebaseerd op: W. Derksen en M.L. van der Sande, red., *De burgemeester. Van magistraat tot modern bestuurder*, Deventer, 1984, 229.

In tabel 1 is het percentage van de christelijk-historische burgemeesters weergegeven van het totaal aantal burgemeesters (voorzover hun politieke kleur bekend was). Wanneer het electorale aandeel van de CHU bij de Tweede-Kamerverkiezingen in die periode in ogenschouw wordt genomen, dan is het zonneklaar dat de Unie boven haar stand leefde. Overigens bleef de Unie op nationaal niveau evenmin achter: diverse keren kwam de vice-voorzitter van de Raad van State uit haar gelederen (jhr. F. Beelaerts van Blokland, W. Scholten) en ook bijvoorbeeld de voorzitter van de Sociaal-Economische Raad in de periode 1964-1985, J.W. de Pous, was van christelijk-historische komaf. In de landelijke politiek verkeerde de CHU in een luxepositie, waardoor zij zich het kon permitteren om de partijorganisatie als minder belangrijk af te doen. De Unie was voor de ARP en de veel grotere RKSP/KVP onontbeerlijk om de meerderheid te vormen waarop hun politieke macht rustte. In de twintigste eeuw was de CHU dan ook een min of meer vaste regeringspartij en leverde zij vele bewindslieden. Van 1918 tot 1940 maakte zij continu deel uit van het kabinet (zelfs tweemaal geleid door de christelijk-historische De Geer). Na de Tweede Wereldoorlog participeerde de Unie in de jaren 1948-1965 en 1967-1973 in de regering. Vanaf 1977 namen enkele christelijk-historische bewindslieden zitting in het kabinet-Van Agt, als onderdeel van het toen nog federatieve samenwerkingsverband CDA.

Slot

‘Wil men een politieke partij nader bezien, dan dient men eerst het beest in de natuur te observeren, om het vervolgens op de snijtafel te leggen. Aldus komt men tot de vraag: wat mag men het *imago* van een politieke partij noemen? En wat is dan wel het beeld van de CHU?’³⁷ Deze laatste vraag, die in 1967 door twee jonge, vernieuwingsgezinde leden van de Unie werd gesteld, is door de wetenschap nooit beantwoord – niet alleen omdat partijcultuur een nauwelijks bestudeerd thema is, maar vooral ook omdat de geschiedenis van de politieke partijen lange tijd is gedomineerd door het model van de hiërarchisch georganiseerde massapartij, met als gevolg dat stromingen die van dit model afweken nauwelijks aandacht kregen.³⁸ In dit artikel is gepoogd een eerste aanzet tot een antwoord te geven. Voor de christelijk-historischen – en ook voor de liberalen, die min of meer identiek dachten over politieke organisatie – betekende de ‘partij’ veel minder dan voor katholieken, antirevolutionairen of sociaal-democraten. Voorzover onder deze term iets van ‘hechte organisatie’ moest worden verstaan, waren zij ronduit gereserveerd. De CHU ging daarin verder dan de liberalen. Symbolisch daarvoor is dat de laatstgenoemden in het midden van de jaren twintig

de term ‘partij’ aanvaardden in hun benaming en vanaf dat moment bleven gebruiken (Liberale Staatspartij de Vrijheidsbond, Partij van de Vrijheid, Volkspartij voor Vrijheid en Democratie). Voor de christelijk-historischen was dit *out of the question*: bij elke gelegenheid etaleerden zij hun afhankelijkheid aan het begrip unie. Dit was veel meer dan een semantische kwestie en er was ook meer mee verbonden dan alleen de afkeer van strakke structuren. Veel sterker dan de liberale partijen was de CHU een politieke partij die dat eigenlijk niet wilde zijn – zowel wat betreft organisatie als machtsvorming. ‘Op de dag waarop we het vijftigjarig bestaan van de Unie gedenken, zien wij niet terug op door ons ontketende massabewegingen, evenmin op een door ons geperfectioneerd politiek systeem’, zo werd in 1958 opgemerkt bij het halve eeuwfeest van de CHU – en men krijgt stellig de indruk dat de Unie zulke wapenfeiten niet eens op haar conto *wilde* hebben staan.³⁹ Het antwoord op de vraag wat dan wel het beeld is van de CHU dringt zich haast vanzelf op, en werd ook treffend beantwoord door de hierboven aangehaalde twee jonge leden: de Unie was ‘de enige a-politieke politieke partij in ons land’.⁴⁰

noten

¹ Zie over deze partijtypes onder meer Ruud Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij. Veranderende partijorganisatie in Nederland 1960-1990*, Utrecht, 1992, 23-32.

² B. Bol, ‘Ter inleiding’, in: A.J. van Dulst, red., *Herinneringen aan de Unie waarin we ons thuisvoelden. Christelijk-Historische Karakteristieken*, Den Haag, 1980, 7.

³ Zie hierover Henk te Velde, ‘Politieke cultuur, verenigingen en sociabiliteit’, in: *De Negentiende Eeuw*, 28 (2004), 3 (okt.), 193-205; 197. In 1980 ging de Christelijk-Historische Unie (CHU) op in het CDA, samen met de Antirevolutionaire Partij (ARP) en de Katholieke Volkspartij (KVP). Over deze beide laatste partijen – en ook over het CDA – is door historici veel gepubliceerd (zie voor een overzicht G. Voerman, ‘De stand van de geschiedschrijving van de Nederlandse politieke partijen’, in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 120 (2005), no. 2, 226-269). Zo verscheen over de katholieke fusiepartner het tweedelige monumentale werk van J.A. Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980*. Band I: *Herkomst en groei (tot 1963)*, Nijmegen, 1995; band II: *Heroriëntatie en integratie (1963-1980)*, Nijmegen, 2000. De ARP is in geschiedkundig opzicht waarschijnlijk de meest onderzochte Nederlandse partij. In 2001 werd aan de lange rij een nieuwe studie toegevoegd; zie G. Harinck, R. Kuiper en P. Bak, red., *De Antirevolutionaire Partij 1829-1980*, Hilver-

sum, 2001. De CHU heeft daarentegen tot op de dag van vandaag weinig belangstelling gehad vanuit historisch-wetenschappelijke hoek. Wat er over de partij werd gepubliceerd, is vooral uit eigen kring afkomstig (zie de hieronder vermelde 'herdenkings'-literatuur). Het enige wetenschappelijke werk is dat van H. van Spanning, *De Christelijk-Historische Unie (1908-1980). Enige hoofdlijnen uit haar geschiedenis*, z.pl., 1988. De auteur was destijds beleidsmedewerker van de Tweede-Kamerfractie van de CHU. Deze dissertatie kan echter niet worden beschouwd als een veelomvattende monografie, zoals Van Spanning zelf ook al tot uitdrukking brengt in de ondertitel. In de inleiding spreekt hij van het 'oriënterende karakter' van zijn studie. Momenteel wordt aan de Rijksuniversiteit Groningen door R. de Jong een geschiedenis van de CHU voorbereid. Deze zal moeten verschijnen in 2008, wanneer het honderd jaar geleden is dat de Unie werd opgericht.

⁴ Met dank aan Henk te Velde. Zie over partijcultuur onder meer Henk te Velde, 'Politieke cultuur en politieke geschiedenis', in: *Groniek*, 30 (1997) nr. 137, 391-401; idem, 'Het wij-gevoel van een morele gemeenschap. Een politiek-culturele benadering van partijgeschiedenis', in: *Jaarboek 2004 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 2005, 106-123; en Gerrit Voerman, 'Partijcultuur in Nederland. Naar nieuwe invalshoeken in de studie van de politieke partij', in: Gerrit Voerman en Dirk Jan Wolfram, red., *Kossmann Instituut. Benaderingen van de geschiedenis van politiek*, Groningen, 2006, 43-49.

⁵ H.K.J. Beernink, *Geschiedenis en beginsel van de Christelijk-Historische Unie*, Den Haag, 1953, 9.

⁶ *Nieuwsnet*, 5 mei 1979.

⁷ G. Voerman, 'De ledentallen van politieke partijen, 1945-1995', in: *Jaarboek 1995 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1996, 192-206; 198.

⁸ H. Kikkert, 'Tenslotte', in: Th.L. Haitjema e.a., *Een getuigenis. Waarom wij Christelijk-Historisch zijn en blijven*, Den Haag, 1958, 45-47; 47; zie ook Koole, *op.cit.*, 73-76.

⁹ J.W. van Gelder, '1958-1967: Groei naar betere organisatie', in: Van Dulst, *op.cit.*, 101-104; 101.

¹⁰ Th.L. Haitjema, 'Het eigene van de C.H.U.', in: *50 jaar C.H.U., 1908 - 9 juli - 1958. Gedenkschrift gouden jubileum Christelijk-Historische Unie*, Apeldoorn, z.j. [1958], 60-62; 62.

¹¹ G.C. van Niftrik, 'Om het beginsel', in: Haitjema e.a., *op.cit.*, 20-28; 26.

¹² Aldus H.W. Tilanus, geciteerd in G. Gerretson, 'De Christelijk-Historische Unie 1908-1958', in: *50 jaar C.H.U.*, 67-73; 67; zie ook J. Hof-

fenaar, 'Inleiding op de memoires van M.R.H. Calmeyer', in: M.R.H. Calmeyer, *Herinneringen. Memoires van een christen, militair en politicus. Ingeleid en bewerkt door J. Hoffenaar*, Den Haag, 1997, 11-188; 64.

¹³ P.G. Kroeger en J. Stam, *De rogge staat er dun bij. Macht en verval in het CDA 1974-1998*, Amsterdam, 1998, 36; zie ook H. te Velde, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl*, Amsterdam, 2002, 203.

¹⁴ H.K.J. Beernink, 'De C.H.U. in 1958', in: *50 jaar C.H.U.*, 42-47; 43-44.

¹⁵ Van Gelder, *op.cit.*, 104.

¹⁶ B. Woelderink, 'De Unie onderweg', in: K. de Vries en E. Bleumink, red., *De Unie in het vizier. Een korte kenschets van de ontwikkelingen in de Christelijk-Historische Unie na de tweede wereldoorlog*, Apeldoorn, 1968, 40-68; 44-45.

¹⁷ J. van Tijn, 'Napraten over de CHU', in: idem, *Meester op het floret*, Amsterdam, 2001, 140-148; 146.

¹⁸ O.W.A. Baron van Verschuer, 'Hoe we met elkaar omgingen', in: Van Dulst, *op.cit.*, 119-121; 119.

¹⁹ G. Fafié, 'De CHU gezien door een niet-partijgenoot', in: Van Dulst, *op.cit.*, 112-114; 113.

²⁰ H. Faas, *God, Nederland en de franje. Necrologie van het Nederlandse partijwezen*, Utrecht/Antwerpen, 1967, 232, 237.

²¹ W.F. Lichtenauer, 'Rotterdamse impressie', in: Van Dulst, *op.cit.*, 64-66; 64.

²² Faas, *op.cit.*, 230.

²³ G. Puchinger, *Tilanus vertelde mij zijn leven*, Kampen, 1966, 61.

²⁴ D.J. de Geer, *Van lang vervlogen dagen*, Den Haag, 1949, 30.

²⁵ B.J. Udink, *Tekst en uitleg. Over sturen en gestuurd worden, ervaringen in politiek en bedrijf*, Baarn, 1986, 50, 49 en 53.

²⁶ Faas, *op.cit.*, 238.

²⁷ R. Pollema, 'Wij wensen te blijven onszelf', in: Haitjema e.a., *op.cit.*, 7-19; 10.

²⁸ Van Verschuer, *op.cit.*, 119.

²⁹ 'Gouden bestaansfeest in zicht', in: *50 jaar C.H.U.*, 74-77; 74 (oorspronkelijk verschenen in *de Volkskrant*).

³⁰ H. Kikkert, 'Tenslotte', in: Haitjema e.a., *op.cit.*, 45-47; 46.

³¹ Pollema, *op.cit.*, 8.

³² Y. Scholten, 'De Unie in 1967: open voor nieuwe partijstructuren', in: Van Dulst, *op.cit.*, 105-108; 105.

³³ Puchinger, *op.cit.*, 129; zie ook 132-133 en 146; zie ook Koole, *op.cit.*, 37.

³⁴ Calmeyer, *op.cit.*, 536.

³⁵ *Ibidem*, 537.

³⁶ Pollema, *op.cit.*, 8.

³⁷ R. Vermaas en R. van Dijk, *Oude wijn en oude zakken*, Apeldoorn, 1967, 7.

³⁸ Ook de liberale stroming werd daarvan het slachtoffer. In de laatste decennia loopt zij echter haar achterstand in de historiografie snel in; zie G. Voerman, *De geschiedschrijving van het politieke liberalisme. Bibliografie van de VVD en haar voorlopers*, Den Haag/Groningen, 1992; idem, 'Cleio en de liberalen. Over de geschiedschrijving van het Nederlandse liberalisme', in: *Liberaal Reveil*, 38 (1997), 6 (dec.), 266-272; en idem, 'De stand van de geschiedschrijving van de Nederlandse politieke partijen'.

³⁹ P.A. Elderenbosch, 'Herinnering en verwachting', in: *50 jaar C.H.U.*, 11-17; 12.

⁴⁰ Vermaas en Van Dijk, *op.cit.*, 54.